

Драч І. І.
м. Київ

СУТНІСНИЙ ТА СТРУКТУРНИЙ АНАЛІЗ ПРОФЕСІЙНОЇ КОМПЕТЕНТНОСТІ ВИКЛАДАЧА ВИЩОГО НАВЧАЛЬНОГО ЗАКЛАДУ

У статті узагальнено різні погляди на професійну компетентність, представлених у психолого-педагогічній літературі. Розглянуто специфічні особливості навчального процесу у вищій школі. Виокремлено основні функції та характеристики професійної діяльності викладача вищої школи. Подано структуру та зміст професійної компетентності викладача вищого навчального закладу.

Ключові слова: *професійна компетентність, система компетентностей викладача вищої школи: ключові, загальнопрофесійні та спеціально-професійні компетентності.*

Постановка проблеми

Вступ. Соціально-економічні перетворення, які відбуваються на сучасному етапі розвитку Української держави, поставили нові завдання як перед освітньою системою в цілому, так і безпосередньо перед вищою освітою. Саме їй належить провідна роль у формуванні культурних цінностей майбутніх фахівців, розвитку особистісних якостей і творчих здібностей студентів, їх умінь самостійно здобувати нові знання та розв'язувати проблеми, орієнтуватися у житті суспільства, сприяючи, таким чином, зростанню наукового та інтелектуального потенціалу країни.

У вирішенні цих завдань важлива роль належить викладачу вищої школи, здатного до прогресивної динаміки особистісного й професійного зростання та самовдосконалення. Проте теоретико-методологічне підґрунтя щодо визначення сутності професійної компетентності викладача ВНЗ є недостатньо розроблене.

Аналіз останніх досліджень свідчить про значну увагу вчених щодо дослідження сутності професійної компетентності педагога та її складових. Цією проблемою займалися Н. Бібік, О. Гура, Т. Добудько, А. Маркова, Н. Кузьміна, О. Овчарук, О. Олексюк, О. Пометун, В. Семиченко, В. Сластьонін, Л. Хоружа, Є. Шиянов. Проте у педагогічній науці на теоретичному й прикладному рівнях немає чіткого концептуального визначення й усвідомлення специфіки та сутності професійної компетентності викладача вищого навчального закладу (ВНЗ), її відмінності від професійної компетентності вчителя. Цей феномен розглядається в контексті узагальнювального, універсального поняття «професійна компетентність педагога». А результати теоретичної та емпіричної роботи не дають підстав для чіткого та однозначного визначення сутності цього поняття [3].

Мета статті — аналіз змісту та структури професійної компетентності викладача ВНЗ як основи його успішної професійної діяльності.

Виклад основного матеріалу

Проведений аналіз теоретичних джерел показав, що поняття «професійна компетентність» використовується як у вузькому так і в широкому значеннях. Професійна компетентність у вузькому розумінні розглядається як характеристика сукупності якостей особистості, які є значущими для виконання безпосередньо трудових функцій в межах вимог кваліфікації. З цих позицій передбачається опанування професійної компетенції, яка є основою професійних якостей особистості і представлена такими елементами діяльності, як аналіз трудового і технологічного процесів, аналіз технічної документації та завдань, безпомилковість виконання трудового процесу, дотримання технологічних вимог, освоєння інших кваліфікацій, високий рівень культури та організації процесу, своєчасне усунення відхилень, що виникають в технологічному процесі тощо [4, 454]. При такому підході професійна компетентність і, відповідно, компетенція знаходяться в ряду інших важливих для працівника компетентностей (компетенцій). Приміром, у зазначеному джерелі водночас із професійною компетенцією виокремлюються соціально-комунікативна і компетенція самоврядування [4, 455].

Визначення професійної компетентності у вузькому сенсі подано Е. Зеєром, який вважає, що така є «...сукупністю професійних знань, умінь, а також способами виконання професійної діяльності» [5, 118]. У структурі професійної компетентності вчений виокремлює такі її основні компоненти:

- соціально-правову компетентність — знання та вміння у сфері співпраці з громадськими інститутами та людьми, а також володіння прийомами професійного спілкування і поведінки;
- спеціальну компетентність — підготовленість до самостійного виконання конкретних видів діяльності, вміння вирішувати типові професійні завдання і оцінювати результати своєї праці, здатність самостійно здобувати нові знання й вміння за фахом;
- персональну компетентність — здатність до постійного професійного зростання та підвищення кваліфікації, а також реалізація себе за фахом;
- аутокомпетентність — адекватне уявлення про свої соціально-професійні характеристики і знання технологій у подоланні професійних деструкцій.

Важливим для розуміння феномену професійної компетентності є думка науковця про те, що така компетентність є однією з підструктур професійно обумовленої структури особистості фахівців, яка належить до цієї структури разом з іншими підструктурами, зокрема, такими, як:

- професійна спрямованість особистості, яка передбачає спрямованість на досягнення та успіх, готовність до кооперації, корпоративність, надійність, професійний менталітет тощо;
- професійно важливі якості, до яких належать сумлінність, рефлексія, самостійність, відповідальність, соціальний інтелект, оцінювальні і прогностичні здібності, комунікативні здібності, професійна мобільність, здатність до вирішення проблем тощо;
- професійно значущі психофізіологічні властивості, наприклад, працездатність, ручна вправність, психомоторні вміння, добре розвинений «окомір» тощо.

Інший підхід до розуміння поняття «професійна компетентність» передбачає його трактування в широкому сенсі як синонім слова «компетентність». Професійна компетентність у межах цього підходу розглядається як багатокомпонентне явище і передбачає опанування всього спектра професійних і позапрофесійних компетенцій, значущих для ефективної діяльності.

Із цих позицій Т. Браже вважає, що професійна компетентність фахівця визначається не тільки професійними базовими (науковими) знаннями та вміннями, а й ціннісними орієнтаціями, мотивами його діяльності, розумінням себе і навколишнього світу, стилем взаємин з людьми, з якими він працює, його загальною культурою, здатністю до розвитку свого творчого потенціалу [1].

Ці міркування поділяє і Л. Хоружа, яка зазначає, що професійна компетентність учителя не обмежується вузько професійними рамками. Вона пов'язана з розв'язанням широкого кола соціальних, культурологічних, психологічних, фізіологічних та інших проблем. Зміст професійної компетентності педагога розкривається автором як сукупність теоретичних знань, практичних умінь, досвіду, особистісних якостей учителя, діалектичний перебіг яких забезпечує ефективність та результативність педагогічної дії [11, 18].

Узагальнення різних поглядів на професійну компетентність, представлених у психолого-педагогічній літературі, зроблено у роботі І. Гришиної [2]. Автор констатує, що професійна компетентність розглядається як:

- особистісне утворення, проміжний етап на шляху до професійної майстерності;
- єдність потребнісно-мотиваційної, операційно-технічної сфер особистості та самосвідомості (рефлексії);
- рівень професійної майстерності.

Будучи якісною характеристикою ступеня у опануванні особистості професійної діяльності, професійна компетентність передбачає:

- усвідомлення власних спонукань до цієї діяльності — потреб та інтересів; прагнень і ціннісних орієнтацій; мотивів діяльності, уявлень про свої соціальні ролі;
- оцінювання своїх особистісних властивостей і якостей як майбутнього фахівця — професійних знань, умінь і навичок, професійно важливих якостей;
- регулювання на цій основі свого професійного становлення.

Важливою в межах нашого дослідження є думка В. Кременя, який зазначає, що компетентність учителя полягає в здатності супроводжувати процес самопізнання, саморозвитку учня, динамінізувати його відповідно до конкретних сутнісних задатків кожної дитини [8, 22].

Для з'ясування особливостей, сутності та структури професійної компетентності викладача вищого навчального закладу виокремимо його основні функції. Найбільш важливими з них визначимо (за В. Семиченко) термінальні функції-цілі, інструментальні функції-засоби й операційні функції-прийоми. Розглянемо зміст поданих функцій у контексті професійної діяльності викладача вищої школи.

Серед термінальних функцій або функцій-цілей, що пов'язані зі стратегічним спрямуванням професійної діяльності викладача вищої школи та відображають її сутнісні цілі й завдання, виокремимо навчальну, науково-дослідницьку, виховну та розвивальну функції.

Так, реалізація навчальної функції передбачає діяльність, що спрямована на оволодіння студентами системою знань, умінь і навичок, необхідних для успішної професійної діяльності та життя в суспільстві. Виконання науково-дослідницької функції передбачає проведення викладачем вищої школи наукових досліджень та керівництво науковою роботою студентів. Навчальна та науково-дослідницька функції взаємозумовляють і взаємовизначають одна одну. Виховна функція викладача полягає у сприянні формуванню системи морально-етичних, національних, громадянських, естетичних, професійних та інших цінностей, стійкого світогляду, правильного сприйняття сучасних проблем у суспільному розвитку та людському бутті. Виконання викладачем розвивальної функції означає сприяння поступовому і послідовному соціально-психологічному й професійному розвитку особистості студента.

Інструментальні, або функції-засоби, містять групу функціональних завдань, завдяки яким мета професійної діяльності викладача перетворюється на безпосередній процес його взаємин із конкретними студентами в реальних умовах навчального процесу у ВНЗ. Це інформаційна, ілюстративна, діагностична, стимулювальна, прогностична, комунікативна функції. До складу інструментальних віднесемо і фасилітативну функцію. В умовах упровадження компетентнісного підходу до підготовки фахівців, який передбачає не лише і не стільки засвоєння готових або запропонованих педагогом знань, а й їх здобування і самостійне застосування, ця функція набуває особливої ваги. Викладач-фасилітатор (від англ. *facilitate* — полегшувати, допомагати) сприяє пізнанню студентами власних можливостей, супроводжує індивідуальний саморозвиток студента.

Зазначимо, що кожна з інструментальних функцій не є прив'язаною до якоїсь однієї стратегічної функції, вона обслуговує всю їх сукупність.

До основних операційних функцій професійної діяльності педагога вищої школи, або функцій-приймів, належать: методична, організаційна, контроль-аналітична та коригувальна функції. Вони також обслуговують (нерідко одночасно) кілька інструментальних функцій.

Отже, відображаючи зміст виконуваної діяльності, функції викладача вищої школи є її зовнішнім проявом та однією з найбільш важливих характеристик. Як і компоненти професійної педагогічної діяльності, функції є взаємопов'язаними та взаємозалежними, до того ж педагог у навчальному процесі виконує декілька функцій одночасно.

Виробляючи власне бачення змісту та структури професійної компетентності викладача вищого навчального закладу, розглянемо основні характеристики професійної діяльності педагога вищої школи: об'єкт, суб'єкт, предмет, мету та засоби.

Об'єктом професійної діяльності педагога вищої школи виступає педагогічний процес як система взаємопов'язаних навчально-розвивальних завдань (В. Сластьонін) [9] та знання про навколишню дійсність (І. Зязюн) [6]. Зважаючи на гуманістичну

освітню парадигму, яка передбачає орієнтацію професійної освіти на суб'єкт-суб'єктні взаємини, суб'єктами у навчальному процесі вищої школи є і викладач, і студент як активні його учасники. Предметом педагогічної діяльності у вищій школі є управління процесом навчання, виховання та розвитку студентів.

Особливість діяльності педагога вищої школи полягає в тому, що її мета визначається суспільством і обумовлюється об'єктивними тенденціями його розвитку. В умовах переходу від індустріального до постіндустріального (інформаційного) суспільства метою професійної діяльності викладача є створення умов для гармонійного розвитку майбутніх фахівців, формування у них такої особистісної якості, як компетентність у засобах рішення професійних і соціальних завдань в освітньому процесі.

Засобами професійної діяльності педагога вищої школи є ідеальні та матеріальні інструменти, завдяки яким досягаються загальна мета, часткові цілі і завдання педагогічної діяльності. Ними можуть бути: наукові (теоретичні й емпіричні) знання, за допомогою і на основі яких відбувається розвиток студентів; тексти книг, посібників, підручників; технічні, комп'ютерні, графічні й інші прилади, які є допоміжними засобами.

Способами реалізації професійно-педагогічної діяльності є педагогічні технології, форми, види й методи навчання.

Специфіка професійної діяльності викладача вищої школи зумовлена особливостями навчання у вищій школі. Аналіз теоретичних досліджень та власний професійний досвід дає змогу виокремити як основні такі: вікові особливості тих, хто навчається; професійна спрямованість навчального процесу; єдність теоретичної і практичної підготовки студентів; вагома частка самостійної роботи студентів; залучення студентів до наукових досліджень.

Таким чином, специфічні особливості навчального процесу у вищій школі зумовлюють суттєві відмінності професійної діяльності педагога вищого навчального закладу та вчителя середньої школи. Професійна діяльність викладача ВНЗ ґрунтується на поєднанні викладання навчальної дисципліни та власної наукової діяльності, вона передбачає керівництво навчально-пізнавальною та науковою діяльністю студентів, стимулювання їх самостійної роботи та сприяння соціально-особистісному та професійному розвитку майбутніх фахівців. Отже, професійна діяльність педагога вищої школи поєднує функції викладача, дослідника, методиста, вихователя, менеджера.

Узагальнюючи розуміння сутності професійної компетентності викладача вищої школи, зазначимо, що вона визначається фаховими та психолого-педагогічними знаннями і вміннями, ціннісними орієнтаціями в соціумі, мотивами діяльності, стилем спілкування, загальною культурою, здатністю до розвитку творчого потенціалу, здатністю розуміти і взаємодіяти з оточуючими, соціально та професійно значущими особистісними якостями.

Для проектування змісту та структури професійної компетентності викладача ВНЗ скористаємося результатами досліджень зарубіжних та вітчизняних вчених [7; 10], відповідно до яких система компетентностей особистості містить ключові (надпредметні), загальнопредметні та спеціальнопредметні компетентності. Таким чином, професійну компетентність викладача вищої школи будемо розглядати як феномен, що

має ієрархічну структуру та складається з ключових (базових, надпрофесійних), загальнопрофесійних та спеціально-професійних компетентностей.

Ключові компетентності є підґрунтям для формування загальнопрофесійних та спеціально-професійних компетентностей викладача вищої школи (загальнопрофесійні — для формування спеціально-професійних компетентностей). Ключові компетентності надають можливість особистості ефективно діяти у різних сферах суспільного життя, сприяють її розвитку та підвищенню якості життєдіяльності. До їх складу нами віднесено громадянську (здатність до реалізації прав і обов'язків громадянина України), загальнокультурну (здатність до здійснення соціальної та професійної діяльності з дотриманням морально-етичних та загальнокультурних норм), здоров'язбережувальну (здатність до збереження здоров'я), інформаційну (здатність до ефективного використання інформаційних технологій в соціальній та професійній діяльності) та цілеспрямованого саморозвитку (здатність до самостійної пізнавальної діяльності, самоорганізації та саморозвитку як основи побудови стратегій навчання протягом життя).

Загальнопрофесійні компетентності відображають специфіку професійної діяльності педагога вищої школи, вони необхідні для здійснення основних її видів та одночасно реалізують ключові компетентності. Вони складаються з психолого-педагогічної, науково-дослідницької компетентностей та компетентності з педагогічного менеджменту. Так, психолого-педагогічна компетентність відображає здатність педагога до забезпечення оволодінням студентами системою загальнонаукових (фундаментальних), спеціальних (профільюючих) та суспільних знань, умінь і навичок, необхідних для успішної професійної діяльності та життя в сучасному суспільстві; організації та здійснення ефективних взаємин зі студентами; створення умов щодо формування й розвитку у студентів системи ціннісних орієнтацій, якостей професійного спрямування; науково-дослідницька — здатність до організації та проведення наукових досліджень; стимулювання активності наукової роботи студентів та здійснення керівництва нею; компетентність з педагогічного менеджменту — здатність організувати власну діяльність та управляти навчально-пізнавальною, науковою та суспільною діяльністю студентів.

Професійна компетентність педагога вищої школи є сукупністю цих компетентностей. Підсумовуючи зазначене вище, професійну компетентність педагога вищої школи подамо сукупністю ключових, загальнопрофесійних та спеціально-професійних компетентностей:

Ключові компетентності				
громадянська	загально-культурна	інформаційна	здоров'я-збережувальна	цілеспрямованого саморозвитку
Загальнопрофесійні компетентності				
психолого-педагогічна		науково-дослідницька	педагогічного менеджменту	
Спеціально-професійні компетентності				
фахово-теоретична			фахово-методична	

Спеціально-професійні компетентності відображають специфіку викладання педагогом конкретної дисципліни, їх реалізація обумовлена загальнопрофесійними та ключовими компетентностями. До їх складу нами віднесено фахово-теоретичну та фахово-методичну компетентності. Фахово-теоретична компетентність характеризується глибоким та ґрунтовним знанням змісту дисципліни, що викладається; фахово-методична — володінням особливостями методики навчання з певної дисципліни.

Висновки

В умовах інформаційного суспільства зростає значення підготовки у ВНЗ особистостей, які спроможні активно діяти, приймати відповідальні рішення, гнучко адаптуватися до умов життя, що постійно змінюється. Для вирішення цього завдання професійна компетентність педагога вищої школи має характеризуватися не лише знаннями, уміннями, навичками з фахових та психолого-педагогічних дисциплін. Викладач має ефективно діяти у різних сферах суспільного життя, що забезпечується оволодінням ним ключових компетентностей, які є основою для формування загальнопрофесійних та спеціально-професійних компетентностей.

Основною характеристикою загальнопрофесійних та спеціально-професійних компетентностей викладача ВНЗ є здатність засвоювати та створювати нові освітні та виховні технології, ефективно співпрацювати в освітньому середовищі, таким чином конструювати зміст навчально-виховного процесу та наукової діяльності студентів, щоб забезпечити супровід процесу самопізнання та саморозвитку майбутніх фахівців.

ЛІТЕРАТУРА

1. Браже Т. Г. Инженеры и врачи о гуманитарных знаниях и общей культуре как интегральной характеристике личности / Т. Г. Браже // Интеграционные процессы в образовании взрослых : материалы науч.-практ. конф. ; под ред. Ю. Н. Кулюткина [та ін.]. — СПб., 1997. — С. 73–76.
2. Гришина И. В. Профессиональная компетентность руководителя школы как объект исследования : моногр. / И. В. Гришина. — СПб., 2002. — 232 с.
3. Гура О. І. Психолого-педагогічна компетентність викладача вищого навчального закладу: теоретико-методологічний аспект : моногр. / О. І. Гура. — Запоріжжя : ГУ «ЗІДМУ», 2006. — 332 с.
4. Энциклопедия профессионального образования: в 3-х т. / под ред. С. Я. Батышева. — М. : АПО, 1998–2000. — Т. 1. — С. 454–455.
5. Зеер Э. Ф. Становление личностно ориентированного образования / Э. Ф. Зеер // Образование и наука : Изв. Урал. науч.-образоват. центра РАО. — 1999. — Вып. 1. — С. 112–122.
6. Зязюн И. А. Основы педагогического мастерства: учеб. пособие для пед. спец. высш. учеб. заведений / И. А. Зязюн, И. Ф. Кривонос, Н. Н. Тарасевич [та ін.]; под ред. И. А. Зязюна. — М. : Просвещение, 1989. — 302 с.
7. Краевский В. В. Предметное и общепредметное в образовательных стандартах / В. В. Краевский, А. В. Хуторской // Педагогика. — 2003. — № 3. — С. 3–10.

8. Кремень В. Г. Сучасний стан, проблемні питання діяльності та перспективи розвитку професійно-технічної освіти / В. Г. Кремень // Проблеми інженерно-технічної освіти : зб. наук. пр. — К., 2003. — № 5. — С. 7–12.

9. Пометун О. І. Теорія та практика послідовної реалізації компетентнісного підходу в досвіді зарубіжних країн / О. І. Пометун // Компетентнісний підхід у сучасній освіті: світовий досвід та українські перспективи ; за ред. О. В. Овчарук. — К. : “К.І.С.”, 2004. — 112 с. — (Бібліотека з освітньої політики).

10. Слостенин В. А. О проектировании содержания высшего педагогического образования / В. А. Слостенин // Преподаватель. — 1999. — № 5. — С. 3–9.

11. Хоружа Л. Л. Етична компетентність майбутнього вчителя початкових класів: теорія і практика : моногр. / Л. Л. Хоружа. — К. : — Ін-т педагогіки АПН України, 2003. — 319 с.

Драч И. И.

СУЩНОСТНЫЙ И СТРУКТУРНЫЙ АНАЛИЗ ПРОФЕССИОНАЛЬНОЙ КОМПЕТЕНТНОСТИ ПРЕПОДАВАТЕЛЯ ВЫСШЕГО УЧЕБНОГО ЗАВЕДЕНИЯ

В статье представлено обобщение различных взглядов на профессиональную компетентность, представленных в психолого-педагогической литературе. Рассмотрены специфические особенности учебного процесса в высшей школе. Выделены основные функции и характеристики профессиональной деятельности преподавателя высшей школы. Представлены структура и содержание профессиональной компетентности преподавателя высшего учебного заведения.

Ключевые слова: профессиональная компетентность, система компетентностей преподавателя высшей школы: ключевые, общепрофессиональные и специально-профессиональные компетентности.

Drach I. I.

THE ESSENTIAL AND STRUCTURAL ANALYSIS OF THE PROFESSIONAL COMPETENCE OF UNIVERSITY TEACHERS

The article presents a synthesis of different views on the professional competence presented in psychological and educational literature. We consider the specific features of the educational process in higher education. The basic functions and features are separated professional high school teacher out. The structure and content of the professional competence of teachers of high school are represented.

Key words: professional competence, the system of higher education teacher competencies: the key, general and specialized professional competence.